

Y. Özkaya

Dr. Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir, Türkiye
(yilmazozkaya@gmail.com) ORCID:0000-0001-9165-4664

Rusya Türklerinde Modern Eğitimin Mimarı: İsmail Gaspralı

Özet

Türkler, İslâmiyet’le ilk tanıştıklarında kendilerini asrın ihtiyaçlarına cevap verecek bir eğitim sisteminin içerisinde bulmuşlardı. Örgün eğitim bir taraftan devam ederken dinî alanda yetişkin eğitimi olarak da nitelendirilen yaygın eğitimin de devam ettiğini tarihi süreç içerisinde görmekteyiz. Asr-ı Saadet Dönemi ve sonrasında devam eden süreçte Birünî, Farabî, Ali Kuşçu gibi âlimlerin ve filozoflar yaşadıkları dönem için çağdaş eğitimin birer örneği olarak görülmektedir. Fakat zamanla siyasi kargaşalar, Orta Asya’daki otorite boşluğu ve diğer sebepler bu eğitimi sekteye uğratmıştır. 16. asırda başlayan ve hızlı bir şekilde yayılan Rus işgali de Müslüman-Türk topluluklarının içe kapanmasına neden olmuştur.

Çarlık dönemi Rusya’sında Rusya Türkleri arasında modern eğitimin 19. yy.ın ortalarında başladığı bilinmektedir. Özellikle bulunduğu konum itibarıyla Osmanlı Devleti ve Avrupa’ya yakın olan ve buradaki gelişmelerden haberdar olan Azerbaycan’da modern eğitim sisteminin başladığını görmekteyiz. Seyyid Azim Şirvânî ve Mirza Şefî’ gibi aydınlar usul-i cedit tarzında eğitimi mekteplerde uygulamışlar, ders kitapları yazmışlar ama bu eğitim sistemini sistematik olarak yaygın bir hâle getirememişlerdir. Batılı anlamda yeni bir eğitim anlayışını öngören usul-i cedit eğitim sistemini ilk defa sistematik bir biçimde ortaya koyan Kırımli gazeteci, yazar, düşünür, pedagog İsmail Gaspralı’dır. Gaspralı sadece usul-i cedit eğitimin yaygınlaşması için çaba sarf etmez. Aynı zamanda yetişkin eğitimi ya da halk eğitimi diye adlandırdığımız yaygın eğitimin de mimarıdır. Özellikle edebî eserlerinde bunu açıkça görmekteyiz. Burada yaygın eğitim olarak kastedilen eğitim, halkın uyanması ve modernleşmesi için toplumun yeniden inşa edilmesinde uygulanan metotlardır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Gaspralı, örgün eğitim, yaygın eğitim, Tercüman gazetesi.

Y. Özkaya

Dr. Lecturer, Ege University, Turkish Language and Literature Department, Izmir, Turkey
(yilmazozkaya@gmail.com)

**Ismail Gasprali: The Architect of the Modern Education System
Among the Russian Turkic People**

Abstract

After accepting Islam, Turks found themselves in an education system that would meet the needs of the current era. For this time period, one might observe that while formal education was proceeding, religious or common-public education was also present among the society. During the Golden Age (time of the Prophet Muhammed) and after, the times when philosophers such as Biruni, Farabi and Ali Kuşçu lived, has been seen as the well-established patterns of modern education system. But in time, political turmoil,

authority gap and other reasons interrupted this education system. In addition, the sixteenth century Russian invasion caused the Turkic tribes to be isolated.

It is well-known that the modern education began for the Russian Turkic people in Tsarist Russia in the nineteenth century. It is observed that the modern education began in Azerbaijan, with its geostrategic place, closeness to Ottoman Empire and Europe. Intellectuals such as Seyyid Azim Şirvani and Mirza Şefi' applied the *usul-i cedit* type education and wrote course books but they could not manage to make this system as a conventional education. A Crimean pedagogue, intellectual, writer, and journalist İsmail Gaspıralı was the first figure who envisioned a systematical Westernized kind of educational pattern namely *usul-i cedit*. He not only made an effort to disseminate the *usul-i cedit* education system, but he was also the architect of the common public or adult education system. These efforts are all reflected in his literary works. The common public or religious education is the methods of restoration of the people aiming to modernize or awaken the society.

Keywords: İsmail Gaspıralı, formal education, common-public education, Tercuman Newspaper.

Giriş

Aydınlanma döneminin olgularını içeren, geleneksel-kadim eğitim metodlarının karşısına çıkan, bilim ve teknolojiyi kullanarak çağın ihtiyaçlarını karşılayan, özgürlüğü kısıtlayan dogmatik din olgularını modernize etmeye çalışan eğitim anlayışına modern eğitim denir. Bu tanımdan da yola çıkarak Rusya Türkleri arasında modernleşme faaliyetlerinin ilk olarak dinî alanda başlamış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Otuz İmenli Abdürrahim, Abdunnasir Kursevi ve Şehabettin Mercanî gibi aydınların İslâm dininin dogmatik düşüncelerine karşı çıkarak daha akılcı bir anlayışı savunmaları toplumsal dönüşümün ve yenileşme hareketlerinin bir başlangıcı olarak sayılmaktadır.

Rusya Türkleri arasında modern eğitim faaliyetleri her ne kadar Gaspıralı'dan önce Azerbaycan'da Seyit Azim Şirvani'nin açmış olduğu Batılı tarzda ilk mektepte başlamış olsa da bunu sistematik bir hâle getirip yaygınlaştıran şüphesiz İsmail Gaspıralı olmuştur. Fakat burada İsmail Bey'in eğitime bakış açısını açıklamak gerekmektedir. "Rusya Müslümanlarının eğitimi Gaspıralı için bir amaç değil, ancak bir vasıtaadır. Onun amacı veya ideali, modern bir Türk-İslâm dünyası oluşturmaktır. Eğitim bu ideale ulaşmak için atılması gereken ilk adım veya bir temeldir" [1, s.11]. Fakat bunu yaparken eskiyi tamamen yıkmaya gibi bir düşünce içerisine girmemiştir. "Gaspıralı'da yıkmak değil yapmak esastır" [2, s. 158]. Eğitim gibi millî bir meselede "nazariye kurmaktan ziyade davasını canlandıracak temellerin esaslarını hatırlatmayı tercih etmiştir" [2, s. 157]. Eski kurumları tamamen yok saymayıp onları modernize etme çabası içine girmiştir. İsmail Gaspıralı'nın eğitim anlayışı çerçevesinde bugüne kadar

yapılan çalışmalarda genel itibariyle onun “usul-i cedit” mektepleri ve burada uyguladığı “usul-i savtî” metodu üzerinde durulmuş; köhne, eski zihniyetin bir ürünü olan “usul-i kadim” medreselerin karşısında fennî ilimlerin okutulduğu, ana dilde eğitimin yapıldığı, yabancı dilin öğretildiği, sosyal bilimlerden beslenen Batılı tarzda eğitim müesseseleri araştırılmıştır. Fakat İsmail Bey’in eğitim anlayışı bağlamında gözden kaçan bir başka hususa dikkat çekmek gerekiyor. Onun Müslüman-Türk toplumunun inşasında hangi problemleri ortadan kaldırmayı amaçladığı ve bunun için örgün ve yaygın eğitimi nasıl kullandığını tespit ederken kadın meselesi, Doğu-Batı çatışması, Doğu’nun eksik yönleri ve zaafı, Batı’nın bilimsel metotları ve teorik bilgisi ile bunun yanında Batı’nın da eksik yönleri, eğitim problemleri, cedit ve kadim tartışması, ticaretin toplum hayatındaki yeri vs. gibi konuları tahlil etmek gerekmektedir. Bu bağlamda İsmail Bey’in faaliyetleri arasında sadece örgün eğitimi odak noktası yapmadığını, yeni bir toplum inşasında onun yaygın eğitim metotlarını da kullandığını görmekteyiz.

Okuma yazma bilmeyen toplumların eğitiminde -ki burada yaygın eğitim kastedilmektedir- geleneksel veya modern tiyatronun önemli bir yer teşkil ettiği aşikardır. Osmanlı coğrafyası da dahil olmak üzere Türk dünyasının ilk tiyatro yazarı olan Mirza Fethali Ahundzade 19. yy.ın ikinci yarısında tamamlamış olduğu “Temsilât” adlı eserinde bu konuya dikkat çekmektedir. Onun komedileri bir güldürü unsuru olmakla beraber toplumu düşündürmeye de sevk etmesi bakımından önemlidir. Ahundzade Hacı Gara, Mösyö Jordan, Hırs-ı Guldurbasan, Molla Halil Kimyager gibi komedilerinde mizahı kullanarak halkı önce düşünmeye sevk eder, sonrasında da izleyicilere toplumun aksak yönlerini gösterir. Biz yaygın eğitimi özellikle Gaspıralı’nın edebî eserlerinde görmekteyiz. Her ne kadar sahne eseri olmasa da Frengistan Mektupları, Darürrahat Müslümanları, Kadınlar Ülkesi gibi eserler, iyi bir gözlem yeteneğine sahip olan Gaspıralı’nın toplumun problemlerine ışık tutmasına yardımcı olan roman ve hikayeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki nedir Gaspıralı’nın örgün ve yaygın eğitimde öngördükleri ve bunun kazanımları? Bunları maddeler halinde sıralayıp açıklamanın faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Örgün Eğitim (Yani Usul-i Cedit Mektepler)	Yaygın Eğitim (Yani Fikrî ve Edebî Eserler, gazete ve dergiler)
Batılı tarzda mektep Öğrenci Ders kitapları Dini ilimler Yabancı dil öğretimi Fennî ve sosyal bilimler Edebiyat, şiir, sanat, mimari, resim Mahallî dilde eğitim Ortak edebî yazı dili Ana dil eğitimi İyi bireyler yetiştirme Yeni nesil muallimler Muallimlere yardımcı ders kitapları	Sosyal problemler Kadın problemi Cehaletle mücadele Okuma yazma öğretimi Kötü yöneticilerin eleştirisi Görgü kurallarının öğretimi Bilim ve teknolojinin faydaları Farklı coğrafyalarda farklı kültürleri tanıma Dünya bilgisini aktarma Günlük hayata dair bilgiler verme Sanata, edebiyata ve tiyatroya yeni bir bakış açısı Devlete karşı sorumluluk noktasında iyi bir vatandaş olma bilgisi Kitap, gazete ve dergileri sosyal hayatın içerisine sokma Kültür seviyesinin yükseltilmesi Kimlik bilinci, tarih bilinci Ortak edebiyat, ortak edebî yazı dili oluşturma düşüncesi

Örgün Eğitim

Rusya Türklerinde usul-i cedit eğitime geçmeden önceki eğitim sistemi hakkında bilgi vermek gerekir. Medresede eğitim alan öğrencilerin yazma faaliyeti olmadan sadece ezbere dayanan Arapça eğitim almaları, ana dilde eğitimden yoksun olmaları eğitimin kısır bir döngüden ileriye gitmediğini göstermekteydi. Eski usul eğitimde “ders kitabı olarak başta imanın şartlarından bahseden Bedesam adlı eser bulunmakta sonra Risale-i Azize, Sebati’l Acizin ve Heftyek gelmekte idi. Neticede okumak, usul gereği ezberlemek demek oluyordu” [3, s. 61] Usul-i kadim eğitim sisteminin içerisinde başta mollalar olmak üzere şeyhler ve sahte dervişler bulunmaktaydı ve usul-i cedit mektepler açılmaya başladığında İslam’ın elden gideceği konusunda propaganda yapılıyordu. Tabii işin başka bir boyutuna da değinmek gerekir. Bu kişiler tarikat mensubuydu ve medreselerde ders alan öğrenciler hocalarının tarikatına mesup oldukları için onun izni olmadan mezun bile olamıyorlardı [4, s. 36].

Her ne kadar bu talebeler Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarına karşı halkı koruyor ve İslâmî gelenekleri devam ettiriyor olsalar da bilim ve teknolojiye uzak bulduklarından, çağın bilgisini yakalayamadıklarından kendileri de dahil olmak üzere cehaletin önünü

alamıyorlardı. Aslında tam tersine Rusların Türk-Müslüman dünyasında yapmak istediklerine (İlminski'nin faaliyetleri) alet olmaktan öteye geçemiyorlardı.

Gaspıralı ilk olarak 1868'de Zincirli Medrese'de Rusça muallimliği yapar (5, s. 18). Bu durum “ona modern Rus eğitimi ile medresedeki eğitimi karşılaştırma imkânı verir. Zincirli Medresedeki bu tecrübesi, İsmail Bey'in Doğu-Batı, Müslüman Hristiyan (Ortodoks-Rus) eğitim sistemlerini, bu iki dünya arasındaki farklılıkları ve sürtüşmeleri daha iyi anlamasına aynı zamanda kendisini iyi sorgulamasına ve millî kimliği üzerinde daha da ciddi bir şekilde düşünmesine sebep olur” (1, s. 13). Bu fikirler çerçevesinde daha önce Kafkasya'da tecrübe edilen ve aynı zamanda Gaspıralı'nın Osmanlı muhitinde de gözlemlendiği usul-i cedit fikrinin Bahçesaray'da uygulanmasına zemin hazırlanmıştır. İsmail Bey, Bahçesaray'ın Kaytmazağa semtinde bir mektep açarak yeni usulde tedrise başladı. Bu mektepte 12 öğrenciye ders vermek üzere İstanbul'dan getirttiği Bekir Emektar Efendi'yi de muallim olarak tayin etti. Günde dört saat ders alan talebeler kırk beş gün sonunda halkın önünde imtihan edilerek verilen eğitimin başarıya ulaştığı, imtihanı izlemeye gelen insanlara gösterildi. [4, s. 37; 3, s. 61; 6 s. 171] Kısa zaman içerisinde harflerin hecelenerek okunması usulüne dayanan savtî metot ile bu okullarda ana dilde eğitim verilmeye başlanmıştır. Bunun için ders kitabı olarak da Gaspıralı, Hoca-i Sıbyan ve muallimler için Rehber-i Muallim adlı eserleri yayımlamıştır. Hoca-i Sıbyan'da önce harflerin sonra hecelerin daha sonra da kelimelerin öğretimine dayanan bir alfabe metodu vardır [7, s.1]. Bu metot Selim Sabit'in uyguladığı metotla aynıdır [8, s. 283]. Metodu, Osmanlı'da Türkçe okuma yazma açısından ilk defa kullanan ise Nuhbetü'l Etfal adlı eserinde Dr. Rüştü Efendi'dir (9, s. 36). Rusya Türkleri arasında ana dilde eğitim ve usul-i savtî metot, ilk defa Kafkasya'da Aleksey Osipeviç Çernyayevski ve Sefer Ali Velibekof tarafından yayımlanan Vatan Dili adlı eserde gösterilmiştir. Vatan Dili adlı eser Kafkasya'da on yıl boyunca ders kitabı olarak kullanılırken Kırım, Kazan ve Türkistan'da Hoca-i Sıbyan'ın kullanıldığını görmekteyiz. Fakat ilginçtir ki bu on yıl sonrasında Hoca-i Sıbyan'ın dahi Kafkasya'daki usul-i cedit mekteplerinde okutulduğu görülmektedir [10, s. 70; 11, s. 1]. Türkçe okuma yazma eğitiminin Rusya Türkleri arasında usul-i cedit mekteplerde yaygınlık kazanması İsmail Gaspıralı'nın sistematik olarak kazandırdığı bir olgudur.

İsmail Bey, 10 Mayıs 1893'te usul-i cedit mektepleri yaymak üzere Buhara'ya seyahat etmiş fakat Emir'le görüşemediği için Semerkand'a geçerek burada Tatar tüccarı Abdülğani Bay Hüseyin'le görüşmüştür. Onun

evinde usul-i cedit bir okul açan Gaspıralı, Azerbaycanlı pedagog Sultan Mecit Ganizade'ye hocalık görevini vermiştir. Böylece sadece Bahçesaray'da değil Kafkasya'da, Kazan'da, Mısır'da, Hindistan'da Türkistan'da usul-i cedit okul açmak için seyahatler etmiş ve okulların kontrolünü yerinde sağlamıştır [12, s. 57]. Hatta Nijninovgorod panayırına giderek buraya gelen İslâm tüccarları arasında usul-i cedit mekteplerin propagandasını bile yapar. "Nijninovgorod, Tambof ve Penza vilayetlerinin müslümanları arasında usul-i savtiyeyi ve ıslah-ı tedrisiyyeyi öğretmek ve neşretmek Bekir Emektar Efendi'ye sipariş edilmiştir" [6 s. 172]. Usul-i cedit eğitim sisteminin Bahçesaray'dan başlayarak bütün Türk dünyasına sistematik bir şekilde yayılması aslında kelebek etkisi olarak tanımlanabilir. Öyle ki bu hareket "1904'lerde Rusya'da aşağı yukarı beş bin okul"la [3, s. 70] meyvelerini vermişti.

Gaspıralı "1906 senesi 3. Rusya Müslümanları Kurultayında bilumum Türk mekteplerinin son sınıfında Türkçe okutulması fikrini müdafaa etti. İşte İsmail Bey'in Türk dili birliği etrafında başladığı mücadelenin en büyük neticesi bu idi" [13, s. 168; 12, s. 44]. Küçük bir semtte açılan yeni usul mektep, eğitimi dolayısıyla basit bir olay gibi görünmüş fakat kısa sürede Rusya Türkleri arasında bir maarif ve kültür davası haline gelmiştir.

Yaygın Eğitim

İsmail Bey, usul-i cedit eğitimin başarısını gördükten sonra ana dilde okuma yazma eğitimini halk arasında da uygulamaya koymuştur. Bunun üzerine "Akşam mektebi açmaya karar vermiştir. 20 işçinin devam ettiği akşam mektebinde aynen talebelere uygulanan program tatbik edildi ve 45 gün devam etti. Öğretmenliğini bizzat Gaspıralı'nın yaptığı işçi öğrenciler 45 günün sonunda okuma yazmayı başarıyla öğrendiler [4, s. 38]. Bu eğitim faaliyeti de başarıyla sonuçlandıktan sonra Rusya coğrafyasının her yerinden gelen insanlara bu eğitim uzun bir müddet verilmiş ve Gaspıralı'nın eğitim anlayışı da bu şekilde de yayılmıştır. Okuma yazma oranının artmasına bağlı olarak Tercüman gazetesinin de tirajı artmaya başlamıştır. Tercüman gazetesi sade bir İstanbul Türkçesiyle yazılmakla birlikte dili Gaspıralı'nın nevi şahsına münhasırdır. Çünkü o, gazetesinin ulaştığı coğrafyaları bildiğinden hem güney Türklerinin hem de kuzey Türklerinin anlayabileceği bir dil kullanmayı uygun görmüştür. Tercüman'da ortak söz ve yapılar özellikle tefrika edilen edebî eserlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber Gaspıralı'nın veya Tercüman'ın dili olarak nitelendirdiğimiz sadeleştirilmiş Türk edebî yazı dili aynı zamanda Türkçülük ideolojisinin de en önemli araçlarından biri olmuştur. Bu fikri Hüseyinzade Ali Turan, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi

Türkçü aydınlarda da görebilmekteyiz. Hatta Türkiye Cumhuriyeti tesis edildikten sonra da bu fikirlerin yansımalarını Türkçü aydınların eserlerinde görebilmekteyiz. Hüseyin Kazım Kadri'nin eserinde "Türk Lügati, Garp lehçesinden başka Uygur, Çağatay, Azeri, ve Kazan dillerinin ve Uygurcadan ayrılan ve bu nokta-i nazardan bütün Türk dilleri ile uzak, yakın bir münasebet arz eden Koybal, Yakut, Çuvaş, Kırgız gibi lehçelerin iştikaki, mukayesevi ve edebî bir lügatnamesidir." [14, s. 414] sözleri Anadolu aydınlarının dış Türklerin diline olan merakını da Türkçülük düşüncesi bağlamında bize göstermektedir.

İsmail Gaspıralı'nın yaygın eğitim aracı olarak kullandığı en önemli vasıta gazetesidir. Fikrî ve edebî eserlerini tefrika etmesi, günlük hayata dair bilgiler vermesi, sosyal ve kültürel olayları haber yapması, kadın eğitimi hakkında yazılar yazması, hukuk, adalet ve eşitlik üzerine fikirlerini beyan etmesi vs. her zaman Tercüman gazetesi aracılığıyla olmuştur. Modern hayatın teşekkül etmesinde tiyatro ve matbuat faaliyetlerinin önemli bir yeri olduğunu defaatle ifade etmiştik. Dolayısıyla Gaspıralı ortak edebî yazı diliyle yayımladığı gazetesinde yeni bir kimlik inşasına girişmiştir. Gazete onun için bir eğitim aracı olmuştur. Eğitim faaliyetlerinin yaygınlaşmasında da Tercüman'ın yeri gerçekten kayda değerdir. Gaspıralı'nın kendisi de Türk Yurdu dergisinde bunu ifade etmiştir.

Kız çocuklarının eğitim hayatının düzenlenmesinde ve Müslüman dünyasında kızların kadınların eğitim-öğretim faaliyetlerinin içerisinde yer almaları noktasında Gaspıralı'nın ve takipçilerinin çalışmaları yadsınamaz. Özellikle 1906'da kızı Şefika Gaspıralı tarafından yayımlanan Alem-i Nisvan dergisinin Rusya Müslümanlarının kadın meselesini derinlemesine ele alması ve kadınların sosyal hayatın en önemli ayağı olduğunu göstermesi, yine dönemi itibarıyla cesaret ve azim gerektiren çabalardır. Kadınları sosyal hayatın merkezine koymayan hiçbir milletin terakki edemeyeceği de Gaspıralı'nın yazılarından açıkça anlaşılmaktadır. O, bunun için gazetesinde tefrika halinde yayımlanan Frengistan Mektupları, Darürrahat Müslümanları, Kadınlar Ülkesi ve Arslan Kız gibi eserlerinde farklı kadın tipleriyle okuyucularını buluşturmuştur. Avrupalı kadınlar olan Josefina ve Margarita'nın Doğu kadınından farklı olarak ahlaki zaafı veya kültürel farklılıkları olmasına rağmen bilimsel bilgi ve birikimle donanmış olması Doğu okuyucusunu Batıyla tanıştırmak için bir fırsat olarak sunulmuştur. Darürrahat Müslümanlarında olması gereken İslâm kadını çizirken hem bilgili, görgülü hem de Türk-İslâm dünyasının gelenek, görenek, örf ve âdetlerini karakterine yansıtan Feride Banu'yu yaratması tesadüfi değildir. Feride Banu, Gaspıralı'nın zihninde Doğu ile Batı'nın bir

sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar Ülkesi Gaspıralı'nın fantastik eserlerinden birisidir. Bu eserde Müslüman dünyasının aslında ters düz edilmiş bir şekli okuyucuya gösterilmek istenmiştir. Rusya Müslümanlarının kadın meselesine empati kurmalarını sağlamak için yazılmış olan bu eser, dönemine göre çok erken yazılmış bir eserdir. Arslan Kız'da Gülcemal ise Rusya Müslümanları arasında unutulmaya yüz tutmuş olan, Türk destan geleneği içinden çıkıp gelen alp kadın tipini yine okuyucusuyla buluşturmuştur. Bu eserlerin tamamında sosyal meselelerden tutun da görgü kurallarına kadar birçok probleme ışık tutan İsmail Bey, yaygın eğitimi edebî eserleriyle vermeye çalışmıştır.

Sonuç

İsmail Gaspıralı'nın asıl amacı modern bir Türk ulusu oluşturmaktır. Bunun için ortak edebî yazı dili, ortak edebiyat oluşturma çabaları, örgün eğitimde uyguladığı yöntemler, gazetesini yaygın eğitim aracı olarak kullanması, edebî eserlerinde bütün sosyal problemleri masaya yatırması amaca hizmet eden birer vasıta. Rusya Müslümanlarının kongrelerinin zemininin oluşmasında Gaspıralı'nın örgün ve yaygın eğitiminin büyük katkıları vardır. Bu eğitim faaliyetlerinin başka ne gibi sonuçları karşımıza çıkmıştır?

19. yy.ın sonlarına kadar Rusya Müslümanlarında kimlik olarak algılanan Müslümanlık kavramının zamanla İslâmiyet'i reddetmeyen bir Türkçülük fikrine dönüşmesi, ortak bir tarih bilincinin oluşması da bu eğitim faaliyetlerinin bir sonucudur. Topluları birbirine yakınlaştırma ve birbirinden haberdar etme noktasında yine Gaspıralı'nın bir köprü işlevi gördüğünü de söyleyebiliriz. Böylece ortak değerler ortaya koyabilen Türk toplulukları birbirine daha çok candan duygular besleyecektir. Bütün Türklerin ortak bir edebiyat ve ortak edebî yazı dili anlayışı oluşmuştur. Gaspıralı'nın ortaya koyduğu faaliyetlerinin kazanımı yediden yetmiş toplum inşasıdır. Bu da ortak kimliğin gereksinimleri arasında gösterilmektedir. İyi kötü, doğru yanlış kavramlarını medeniyet üzerinden gösteren bir düşün adamını karşımızda görmekteyiz. "Fikrin kuvvet olduğuna iman" [2, s. 156] Gaspıralı'nın karakteristik özelliğidir.

Yöneticiler imparatorlukları veya devletleri çöküşten kurtarmak için problem teşkil eden kurumların yenilenmesini öngörmüşlerdir. Bunun için de birçok yenilik yapıldığını görmekteyiz. Tarihe dönüp baktığımızda bunu engelleyemedikleri de aşikârdır. Fakat Gaspıralı başta tek başına sonrasında da onu takip edenlerle beraber bu görevi üstlenmiş ve büyük başarı sağlamıştır. Bireyden kitleye doğru bir kelebek etkisini görmekteyiz. Gaspıralı bu faaliyetlerini gerçekleştirilmeye çalışırken asla din adamlarını

Y. Özkaya. Rusya Türklerinde Modern Eğitimin Mimarı: İsmail Gaspıralı.

dışarda tutmamış, onları da bu sürece dahil etmiştir. Çünkü toplum içerisinde itibar gören din adamlarının desteği, onun en büyük yardımcısı olmuştur. Kendisi de hem fikrî yazılarını hem de edebî eserlerini bu bakış açısıyla ele almıştır. Toplumun her kesimini birbiriyle buluşturan Gaspıralı Türk-Müslüman âlemine yeni dünyanın kapılarını aralamıştır.

Kaynaklar

1. Akpınar, Yavuz; Gaspıralı Eğitim Yazıları, Seçilmiş Eserleri 4, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017.
2. Kırımlı Cafer Seyit Ahmet; *İsmail Bey Gaspıralı*, Azerbaycan Yurt Bilgisi, Yıl: 2, Sayı: 16, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, Nisan 1933.
3. Devlet, Nadir; İsmail Bey Gaspıralı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
4. Saray, Mehmet; Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
5. Kırimer, Cafer Seydahmet; Gaspıralı İsmail Bey, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1934.
6. Abdullah oğlu Hasan (Kırımlı); *İsmail Bey Gaspıralı*, Azerbaycan Yurt Bilgisi, Yıl: 2, Sayı: 16, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, Nisan 1933.
7. Özkaya, Yılmaz; "*İsmail Gaspıralı'nın Hoca-i Sıbyan Kitabı Hakkında Bazı Düşünceler*", Ege Üniversitesi I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Çeşme-İzmir, 9-15 Nisan 2006.
8. Temizyürek, Fahri; "*Osmanlı Mekteplerinde Ceditçilik Hareketi ve Gaspıralı'nın İlham Kaynakları*", İsmail Bey Gaspıralı İçin, Ankara, 2004, s. 283. (Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, No: 9.
9. Türkyılmaz, Selçuk; İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Milli Uyanış "Usul-i Cedit Eğitim", Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.
10. Özkaya, Yılmaz; Tercüman Gazetesinde Azerbaycan Edebî ve Fikrî Muhiti, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013
11. On Senelik Terakki, Tercüman, 8 Mart 1891, Sayı: 8, s. 1.
12. Akpınar, Yavuz; Gaspıralı Fikrî Eserleri, Seçilmiş Eserleri 2, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.
13. Caferoğlu, Ahmet; *İsmail bey Gaspıralı*, Azerbaycan Yurt Bilgisi, Yıl: 2, Sayı: 16 Burhaneddin Matbaası, İstanbul, Nisan 1933.
14. Kaya, Mehmet Yasin; *Hüseyin Kazım Kadri'nin Türk Lügati'nde Yer Alan Çağdaş Türk Yazı Dillerine Ait Sözler Üzerine*, Yavuz Akpınar Armağanı, Bengü Yayınları, Ed. Nazım Muradov, Yılmaz Özkaya, Ankara, 2018.

Андатпа

Түркі халықтарында ислам дінін алғаш таныған шақта өздері өмір сүріп жатқан дәуірдің қажеттілігіне ғана жауап беретін білім жүйесі бар еді. Бір жағынан ресми білім беру жүйесі, екінші жағынан ересектерге арналған діни мектеп ретінде бағаланатын кең таралған білім жүйесінің де қатар қолданылып келе жатқанын тарихтан көруге болады. Аср-ы Саадет дәуірінде және одан кейінгі кезеңдерде өмір сүрген Бируни, Фараби, Али Кушчу секілді ғалымдар мен ойшылдардың қалыптастырған мектебі өз кезеңімен салыстырғанда заманауи оқыту жүйесі болып саналған. Алайда саяси аласапыран, Орта Азиядағы биліктің босап қалуы секілді әртүрлі себептер бұрынғы білім беру жүйесін тоқырауға ұшыратты. XVI ғасырда басталып, жылдам таралған Ресей отаршылдығы да мұсылман түркі халықтарының шектеліп қалуына себеп болды. Патшалық кезеңінде

Ресейдегі түркі халықтарының арасында заманауи білім беру жүйесі ХІХ ғасырдың басында басталғанын көреміз. Әсіресе орналасқан жеріне қарай Османлы мемлекетіне, Еуропаға жақын халықтарға және осы территориялардағы өркениеттен хабары бар Өзбекстанға заманауи білім берудің біртіндеп ене бастағанын көруге болады. Сейид Азим Ширвани және Мирза Шефи сияқты зиялылар усул-и дедит жүйесінде оқытатын мектептер ашты, оқулықтар жазды. Бірақ бұл оқыту түрін жүйелі түрде енгізе алмады. Батыс көзқарасындағы жаңа оқыту жүйесіне негізделген «усул-и дедит» жүйесін алғаш енгізген қырымдық тілші, жазушы, ойшыл, педагог Исмаил Гаспыралы өмірін тек «усул-и дедит» оқыту жүйесін енгізуге арнаған жоқ. Сонымен бірге ол – ересектерге арналған және халықтық деп аталатын кең таралған оқыту жүйесінің де қалыптастырушысы. Мұны, әсіресе, әдеби шығармаларында анық көреміз. Бұл жерде кең таралған оқыту жүйесі деп халықтың оянуы үшін және жаңғыруы үшін қолданылған әдістерге байланысты айтылып отыр.

Кілт сөздер: Исмаил Гаспыралы, ресми оқыту жүйесі, жалпы білім беру, Тәржұман газеті.

(Й. Өзкая. Ресейдегі түркі халықтарының заманға сай оқыту жүйесін қалыптастырушы: Исмаил Гаспыралы)

Аннотация

Когда турки впервые познакомились с исламской религией, они нашли себя в системе образования, которая отвечала потребностям того века. В то время как формальное образование продолжается с одной стороны, мы видим, что в историческом процессе продолжается широко распространенное образование, которое также описывается как образование для взрослых в религиозной сфере. Автор рассматривает примеры современного образования в периоде блаженства, а также в периоде, в котором жили ученые и философы, такие как Бируни, Фараби и Али Кушчу. Однако со временем политическая нестабильность, отсутствие власти в Средней Азии и другие причины прервали это образование. Русская оккупация, которая началась в 16 веке и быстро распространилась, также привела к замкнутости мусульманско-тюркских общин.

Известно, что современное образование среди российских турков в Царской России началось в середине 19 века. В частности, в Азербайджане, который находится недалеко от Османской Империи и Европы и знает о происходящих там событиях, мы видим начало современной системы образования. Интеллектуалы, такие как Сейид Азим Ширвани и Мирза Шефи, практиковали образование в стиле усул-и-дедит в школах, писали учебники, но не смогли добиться систематического распространения этой системы образования. Именно крымский журналист, писатель, мыслитель, педагог Исмаил Гаспринский впервые систематически изложил систему образования усул-и-дедит, которая предсказывает новое понимание образования в западном смысле. Гаспринский пытается не только популяризировать образование усул-и-дедит. Он также является основателем широко распространенного неформального образования, которое мы называем образованием для взрослых или общественным образованием. Это особенно отчетливо заметно в его литературных произведениях. Под неформальным образованием здесь понимаются методы, которые практикуются в восстановлении общества для пробуждения и модернизации людей.

Ключевые слова: Исмаил Гаспринский, формальное образование, неформальное образование, газета «Терджиман».

(Й. Өзкая. Исмаил Гаспринский - основатель современного образования российских турков)